

Svensson, P. & Håkansson, O., 2025. "Svenskans ställning måste stärkas på utbildningar på svenska högre lärosäten", debattartikel i *Sydsvenskan*, 18 augusti.

Sörlin, S., 2019. *Till bildningens försvar: Den svåra konsten att veta tillsammans*. Stockholm: Natur & Kultur.

Universitetskanslersämbetet, 2020. *Rättssäker examination*. Fjärde upplagan, Stockholm.

Ahlbäck, Anders, Kaihovirta, Matias & Perera, Ylva (red.), 2025. *Finlandssvensk antifascism. Politik, debatt och litteratur 1920–1950*. Stockholm, Helsingfors: Appell förlag.

Anmälan av Ylva Stubbergaard

Antologin *Finlandssvensk antifascism* behandlar tidig fascism, från 1920-talet fram till 1950. Extremhögern tog sig olika uttryck under denna period i Finland. Dels som paramilitära organisationer (skyddskårerna, jägarrörelsen, frontmannaförbundet), vilka strävade efter att bevara "den vita segern" mot kommunister efter inbördeskriget. Dels som en bredare rörelse i Lapporörelsen som stred mot kommunister och senare mot socialdemokrater och som utvecklades i en alltmer fascistisk riktning.

Händelser som skildras i antologin utspelades för omkring 100 år sedan men är kusligt aktuella. Idag inskränks ständigt fri- och rättigheter i etablerade demokratier. Ultranationalism och högerextremism sprids. Men vi finner också motstånd mot urholkning av demokrati, rättsstat och humanism.

Forskningen om fascism och dess koppling till minoriteter är intressant. Fascism som strävar efter nationell enhet och likformighet uppfattas logiskt som ett hot mot minoriteters rättigheter. Samtidigt var Finland i en speciell historisk fas, bara omkring tio år efter självständigheten och inbördeskriget, och kommunismen bedömdes som ett starkt hot. Högerradikala rörelser under 1930-talet sågs av många som ett sätt att hålla Ryssland och kommunismen på avstånd och man menade att denna gemensamma målsättning hos den segrande sidan, "de vita" från inbördeskriget, tillsammans med en stark stat även kunde överbrygga språkmotsättningar. Å andra sidan sågs fascismen som

antidemokratisk och därigenom som ett hot mot minoriteter eftersom deras rättigheter var beroende av det skydd en demokratisk rättsstat med fungerande institutioner kunde ge (s. 10). De två synsätten fångas i flera kapitel och den delade synen på fascism utifrån den svenskspråkiga minoritetens perspektiv kommer särskilt till uttryck i kapiteln om det svenska folkpartiet som var splittrat i sin inställning till Lapporörelsen (Braskén, s. 155–196) och i kapitlet om den finlandssvenska arbetarrörelsens tolkning av fascismen (Kaihovirta, s. 89–122).

Antologin är historiskt informativ och politiskt tankeväckande. De 13 kapitel som ingår i antologin behandlar det övergripande problemet om minoriteters motstånd mot fascism under mellankrigstiden genom att göra djupdykningar i allt från partisplittring till antifascistisk satir.

Antologins fallstudier

De svenskspråkigas antifascism beskrivs och relateras till aktiviteter på olika arenor vilka sammantaget ger en mångsidig bild av motståndshandlingarna hos svenskspråkiga i Finland. Jag ger här en översikt av de frågor som behandlas med hänvisning till författarna:

Hur begreppet fascism formades i finlandssvensk tidningspress (Braskén & Ahlbäck, s. 47–88). Hur begreppen fascism och antifascism användes av arbetarrörelsen i tidningsartiklar och rapporter (Kaihovirta, s. 89–122). Hur ideologiska olikheter påverkade svenskspråkiga författarföreningar (Nygård & Tandefelt, s. 123–154). Svenska Folkpartiets strategier och splittring med ett fokus på von Borns texter (Braskén, s. 155–196). Det tvåspråkiga sjömansfackets antifascism utifrån bland annat solidaritet och internationalism (Weiss, s. 197–223). Hur unga finländares engagemang i fascism och antifascism utvecklades fångas genom studier av rörelser på läroverk- och universitet (Roselius, s. 301–324). Två kapitel visar hur antifascister ironiserade över fascismens manlighetsideal (Kaihovirta, s. 325–362; Ahlbäck, s. 363–402). I det sista kapitlet diskuterar Elmgren ultranationalismens hårda gränsdragningar mellan stater och språk (s. 439–472).

Tre författare är litteraturvetare till skillnad från övriga som är historiker. Litteraturvetarna närläser texter av enskilda författare och drar slutsatser om deras antifascism. De behandlar Hans Ruin och hans essäistiska kritik mot fascismen och senare mot den finska tyskvänligheten (Westerlund, s. 229–262), Hagar Olssons pjäser och texter om nyrealism och humanism som uttrycktes i antifascistiska revyer och satirer (Meurer–Bongardt, s. 229–262), samt Mirjam Tuominen som såg sitt skönlitterära skrivande som antifascistisk praktik (Perera, s. 403–438). Kapiteln ger en spännande inblick i författarnas skrivande och beskriver en variation av motstånd, exempelvis satir och självrannsakan. Däremot ges ingen djupare förklaring till urvalet av författare.

Det går inte att ge utförliga kommentarer till alla kapitel i en antologi. Överlag är de väldigt välskrivna, intressanta, informativa och bygger på ett rikt empiriskt material.

Detaljrikedomen i kapitlen med hänvisningar till tidigare forskning underlättar för läsaren att ytterligare fördjupa sig i de skilda frågorna, men jag hade velat se mer av författarnas fortlöpande analytiska reflektioner. I kapitlen blir det tydligt hur skiljelinjer förhåller sig till varandra. I exempelvis svenskspråkiga författarföreningar dämpades stundtals ideologiska konflikter mellan författare genom dialoger på gemensamma mötesplatser (Nygård & Tandefelt, s. 123–154). I kapitlet om författarföreningar beskrivs Lapporörelsen som äktfinsk. Däremot är det svårare internt i Svenska Folkpartiet. Partiet splittras eftersom Lapporörelsens inställning till språkfrågan tolkas olika inom partiet och två linjer utvecklas (Braskén, s. 155–196). I kapitlen som behandlar skönlitterära texter berättas om motstånd som försiggick bortom traditionellt politiskt deltagande. Berättelserna är viktiga eftersom de påverkade omgivningen och nu i efterhand ger de insikt i hur samtiden uppfattade fascismen.

Det är med andra ord många aspekter som problematiseras, dessutom är det två ämnesdiscipliner som representeras. Denna bredd av antifascistiska studier gör också behovet av en tydlig teori- och metodologidiskussion starkare.

Gemensam begrepps- och teoriram?

För statsvetare är det givande att ta del av den tilltagande humanistiska forskningen om antifascism och fascism. I några avseenden skiljer sig forskningstraditionerna åt, i generella termer, till exempel när det gäller begrepps användning och metoder. Samtidigt finns det förstås olika forskningsinriktningar inom ämnena vilka medför att de också kan närma sig varandra. Den öppna begrepps användningen, där begreppshistoria används för att studera hur beteckningar och deras innebörd utformas och utvecklas empiriskt, skiljer sig från en del andra historikers metoder där forskning och teoretiska ansatser utnyttjas för att bestämma kriterier för ett analytiskt fascismbegrepp (t.ex. Griffin 1993; Harrisson 2025). Den senare traditionen är oftare förekommande inom statsvetenskap även om begreppshistoriska studier blir allt vanligare.

Den öppna och empiriska bestämningen av antifascism gör flera av kapitelns fallstudier särskilt intressanta men leder också till oklara avgränsningar. Jag önskar till exempel utförligare diskussioner om när en "talakt" behandlas som en motståndshandling (Kaihovirta, s. 91), eller varför just essäformen tillskrivs en antifascistisk potential i kapitlet om Hans Ruin (Westerlund, s. 229–262). Jag saknar också reflektioner om konsekvenserna av att använda sökordet "fascism" i ett empiriskt material från 1920-talet eftersom det då var vanligare med andra beteckningar för högerradikalism och ultranationalism (Braskén & Ahlbäck, s. 47–88; Kaihovirta, s. 47–88).

En annan fundering är om det är viktigt att använda just begreppet antifascism generellt i kapitlen, när det är aktörerna själva som avgör om motståndet hamnar inom denna kategori (s. 17). En förklaring som ges i boken är att antifascism i tidigare forskning avgränsades till kommunisters motstånd mot fascism medan denna antologi och senare forskning vill visa på bredden av arenor på vilka individer och organisationer gjorde motstånd. Bristen på tydliga kriterier för antifascism gör dock att det i flera av kapitlen råder oklarhet när det gäller urval. Poängerna som lyfts fram är spännande och jag söker inte andra ansatser utan mer transparenta teori- och metodreflektioner.

Flera av kapitelförfattarna, Ahlbäck, Braskén och Kaihovirta, är medförfattare till andra publikationer om minoriteter och antifascism, där de till exempel utforskat och ställt samman nordisk forskning om antifascism (Braskén, Kaihovirta och Wickström 2017) eller behandlat den central- och östeuropeiska antifascismen (Ahlbäck & Braskén 2024). I dessa presenteras ytterligare forskning om minoriteters antifascism och jag hade gärna sett att en djupare och utförligare kontextualisering av centrala begrepp och forskningsresultat hade ingått i inledningskapitlet till den här antologin om finlandssvensk antifascism.

En fråga för alla antologier är hur självständiga de olika kapitlen bör vara. Med en explicit och gemensam teoriram för de skilda fallstudierna skulle boken bli mer sammanhållen.

Finlandssvenskar som minoritet

Antifascism fokuseras i boken i relation till svenskspråkiga som minoritet. Trots att svenskspråkiga var och är i minoritet så är det en minoritet som i hög grad har ingått i samhällets politiska, kulturella, ekonomiska och militära elit. Deras maktpositioner i samhället har påverkat möjligheterna att göra motstånd mot politik som riktats mot minoritetsrättigheterna. Svenskan är exempelvis grundlagsskyddat som ett officiellt språk tillsammans med finskan (grundlagen tillsammans med språklagen, 1922, preciserar rättigheter som ska tillgodoses för att finska och svenska ska omfattas av samma officiella rättigheter i möten med myndigheter).

Svenskspråkiga är därutöver en heterogen minoritet med skilda klass-, kulturella- och geografiska tillhörigheter vilket ger antologins kapitel en särskild politisk dynamik. Många finländare var och är också tvåspråkiga. Den svenskspråkiga minoriteten i Finland var med andra ord svåravgränsad; svenskspråkiga förhöll sig även splittrat till fascismen under mellankrigstiden.

Utifrån gränsdragningsteori (s. 17) behandlas etniska grupper som resultat av politiska och kulturella handlingar. Det är uppenbart att teorin passar utmärkt för bokens problemområde, men en diskussion om hur teorin har använts och vad den inneburit för kapitlen saknas.

Finlandssvenskar och högerradikala organisationer

En kort samlad beskrivning av ultranationalistiska och antidemokratiska organisationers utveckling efter den finska självständigheten och det finska inbördeskriget 1918 hade ytterligare stärkt boken, i synnerhet för läsare som inte är insatta i finsk historia. Även en kortfattad jämförelse med det finskspråkiga antifascistiska motståndet hade ökat förståelsen.

I antologin finns många hänvisningar till Lapporörelsen och successivt kan läsaren skapa sig en bild av denna genom de olika kapitlen. Lapporörelsen faller också inom det paraplybegrepp av fascism som anges inledningsvis: antidemokratisk, ultranationalistisk, samt förespråkare av våld som påtryckningsmetod (s. 13). Samtidigt används ett öppet empiriskt begrepp i flera av kapitlen.

Det finns en risk att bokens avgränsade problemområde ger läsare en föreställning att svenskspråkigas stöd till fascismen var mindre än det var. Som jämförelse påpekar Meinander att var sjätte deltagare var svenskspråkig i den stora demonstration som lapporörelsen organiserade 1930 ("bondetåget") med sammantaget ca 12 000 deltagare (Meinander 1999: 110).

I boken "Nationalitetskampen och språkstriden i Finland 1917–1939" (Hämäläinen 1993: 170–175) diskuteras hur svenskspråkiga och finskspråkiga gav såväl politiskt som ekonomiskt stöd till Lapporörelsen. I en spännande bok har aktivisters, däribland svenskspråkigas, roll i Mäntsäläupproret 1932 kartlagts (Ahti 1991). Upproret betraktas som en del av kulmen, men också slutet för Lapporörelsen. Många ledande personer fängslades och en ny organisation, Fosterländska folk rörelsen, övertog rörelsens idéer (Karvonen 1988). En annan orsak till rörelsens avtagande var att inskränkningarna av grundlagsskyddade rättigheter för personer som ansågs bedriva kommunistisk verksamhet ("kommunistlagarna") hade godkänts 1930. Därmed hade en av rörelsens sammanhållande målsättningar redan uppnåtts. Stödet försvagades också när Lapporörelsen blev alltmer antiparlamentarisk (Stubbergaard 1996).

Avslutande kommentar

Antologins kapitel grundas i väldokumenterad empiri som gör fallstudierna väldigt givande att läsa. Detaljrikedom, exempelvis namn på fascistvänliga och antifascister som flyter genom kapitlen - ibland utan närmare presentation, kan dock göra att läsaren förlorar den röda tråden om inte händelseförloppen är bekanta sedan tidigare. Oavsett behållningen av detaljerna så saknar jag fortlöpande analytiska reflektioner. Dels hade en bredare forskningsgenomgång inom de skilda problemområdena berikat kapitlen, dels önskar jag en utveckling av analytiska begrepp med återkommande reflektioner kring dessa efterhand som de relateras till nya händelser. Denna synpunkt bottenar förmodligen delvis i våra skilda ämnestraditioner: den statsvetenskapliga-, respektive den historievetenskapliga- och den litteraturvetenskapliga traditionen.

Sammantaget är boken inspirerande med sitt motståndsperspektiv och dess fokus på minoriteters antifascistiska aktivitet. Motstånd mot högerextrema politiska reformer, aktioner, idéer och propaganda är ett synnerligen aktuellt ämne. Forskning och media har under lång tid utrett och granskat högerpopulism och fascism medan motstånd i syfte att bevara demokratiska rättsstater inte har blivit lika uppmärksammat.

Därutöver är det alltid givande att läsa om andra discipliners forskning i frågor som i grunden kan ställas av de flesta samhällsvetenskapliga och humanistiska ämnen. Boken inspirerar förhoppningsvis till fler och bredare flervetenskapliga forskningsprojekt om antifascism.

Referenser

- Ahlbäck, Anders & Braskén, Kasper (eds.), 2024. *Anti-Fascism and Ethnic Minorities. History and Memory in Central and Eastern Europe*. London & New York: Routledge.
- Ahti, Martti, 1991. *Aktivisterna och Andersson*. Helsingfors: Schildts förlag.
- Braskén, Kasper, Kaihovirta, Matias & Wickström, Mats, s. 1–14 i *Historisk tidskrift för Finland*, årg. 102, 2017:1.
- Griffin, Roger, 1993. *The Nature of Fascism*. London: Routledge.
- Harrison, Dick, 2025. "Fascismen". *Världens dramatiska historia del 70*. Lund: Historiska Media.
- Karvonen, Lauri, 1988. "From White to Blue and Black", *Commentationes, Scientiarum Socialium* 16. Helsingfors.
- Meinander, Henrik, 1999. *Finlands historia del 4, s. 77–118*. Helsingfors: Schildts förlag.
- Stubbergaard, Ylva, 1996. *Stat, kris och demokrati. Lapporörelsens inflytande i Finland 1929–1932*. Lund: Arkiv förlag.